

God, Logos en natuur

Kosmos & Metafysica · Verdieping → Gevorderd

De verhouding tussen het goddelijke en de natuurlijke orde

Wanneer we over God spreken, kunnen we heel verschillende voorstellingen hebben.

Een schepper buiten de wereld. Een persoonlijke aanwezigheid. Een onkenbaar beginsel. Of een begrip waarmee we weinig kunnen beginnen.

Ook het woord natuur roept uiteenlopende beelden op. We denken aan groei en landschap, aan lichamelijke processen of aan de werkelijkheid die de natuurwetenschappen onderzoeken.

Binnen de klassieke Stoa worden God, logos en natuur nauw met elkaar verbonden.

Dat maakt hun wereldbeeld bijzonder.

Het roept ook vragen op.

Als het goddelijke in de natuur aanwezig is, wat betekent dat dan? Is God een andere naam voor alles wat bestaat? Welke plaats heeft menselijke redelijkheid daarin?

En hoe verhoudt een goddelijk geordende wereld zich tot het lijden dat we om ons heen zien?

Beginnen bij de betekenis van de woorden

Om de stoïcijnse opvatting te begrijpen, moeten we onze vertrouwde betekenissen niet te snel op de oude teksten leggen.

Het woord *logos* kan onder meer rede, redenering of verklaring betekenen. Binnen de natuurfilosofie verwijst het naar de redelijke ordening van de kosmos.

Physis, natuur, kan betrekking hebben op de aard en ontwikkeling van iets, maar ook op de natuur als geheel.

Wanneer de Stoïcijnen over God spreken, verbinden zij het goddelijke met de werkzaamheid en redelijkheid van dat geheel.

De begrippen raken elkaar, maar leggen verschillende accenten.

Begrip

Wat vooral wordt benadrukt

God De goddelijke, werkzame en besturende zijde van de kosmos

Logos De redelijkheid en ordening van het geheel

Natuur De werkelijkheid in haar samenhang, werkzaamheid en ontwikkeling

Dit overzicht is een eerste oriëntatie. De precieze betekenis blijft afhankelijk van de passage en de auteur.

Het goddelijke binnen de wereld

Diogenes Laërtius beschrijft twee stoïcijnse beginselen.

Het passieve beginsel is materie zonder bepaalde kwalificatie. Het actieve beginsel is de rede die daarin werkzaam is, door de Stoïcijnen ook God genoemd.

Die werkzaamheid bevindt zich binnen de natuur.

Verder rapporteert hij dat het goddelijke verschillende namen krijgt naar de manieren waarop het werkzaam is. [Diogenes Laërtius, VII.134–135 en VII.147](#)

We kunnen dit aanduiden met het woord *immanent*: aanwezig en werkzaam in de werkelijkheid zelf.

Dat verschilt van een voorstelling waarin God volledig buiten de natuur blijft en haar van daaruit bestuurt.

Voor de Stoa zijn natuuronderzoek en het nadenken over het goddelijke daardoor nauw verbonden.

Wie de ordening van de wereld probeert te begrijpen, onderzoekt tegelijk iets wat binnen hun filosofie een goddelijke betekenis heeft.

Is dit pantheïsme?

De stoïcijnse godsopvatting wordt vaak pantheïstisch genoemd.

Het woord kan helpen om duidelijk te maken dat God en de kosmos hier niet als twee volledig gescheiden werkelijkheden worden gedacht.

Toch verdient het uitleg.

De eenvoudige uitspraak ‘alles is God’ kan verschillen verbergen die voor de Stoïcijnen belangrijk zijn. Zij onderscheiden immers materie en het actieve beginsel, terwijl die binnen dezelfde werkelijkheid samengaan.

Ook spreken hun teksten over besturen, redelijkheid en voorzienigheid. Het woord God is dus niet zonder verdere betekenis aan de wereld toegevoegd.

Een zorgvuldige beschrijving blijft daarom dicht bij de vragen:

Hoe wordt het geheel geordend?

Wat is daarin werkzaam?

En waarom noemen de Stoïcijnen die werkzaamheid goddelijk?

Het etiket alleen beantwoordt die vragen niet.

Kan het goddelijke lichamelijk zijn?

Voor veel lezers voelt goddelijkheid vanzelf onstoffelijk.

Binnen de stoïcijnse metafysica ligt dat anders. Hun verklaring van werkzaamheid is lichamelijk.

Diogenes Laërtius noemt God ook een redelijk en onsterfelijk levend wezen en vermeldt dat hij geen menselijke gestalte heeft. [Diogenes Laërtius, VII.147](#)

Lichamelijk betekent in dit wereldbeeld dus niet automatisch levenloos, betekenisloos of zonder rede.

Dat is een belangrijk verschil met sommige moderne associaties.

De Stoïcijnen proberen leven en denken binnen hun natuurbeeld te verklaren. Begrippen als pneuma spelen daarbij een rol.

We moeten hun lichamelijke godsopvatting daarom niet onmiddellijk vertalen naar een modern materiebegrip. Zij behoort tot een antiek systeem met eigen opvattingen over lichaam, oorzaak en leven.

Cleanthes en de taal van gebed

De *Hymne aan Zeus* van Cleanthes laat zien dat dit wereldbeeld ook een religieuze uitdrukking kon krijgen.

Cleanthes spreekt Zeus aan, bezingt de ordening van de wereld en vraagt om bevrijding van onwetendheid.

De gemeenschappelijke logos en de mogelijkheid om goed te leven komen in het gedicht samen.

De bede richt zich daarmee op inzicht: het vermogen om de orde te begrijpen en zich er op een juiste manier toe te verhouden. [Cleanthes, Hymne aan Zeus](#)

Voor een moderne lezer is dat een belangrijke aanvulling op een uitsluitend abstracte uitleg.

De goddelijke orde verschijnt hier ook als iets dat eerbied en vertrouwen kan oproepen.

Tegelijk moeten we die taal serieus nemen. De hymne verliest een deel van haar historische betekenis wanneer we iedere verwijzing naar Zeus zonder toelichting vervangen door een moderne wetenschappelijke term.

Het goddelijke in de mens

Seneca schrijft in zijn eenenveertigste brief aan Lucilius dat God dichtbij is, bij ons en in ons.

Hij verbindt die gedachte met morele ontwikkeling en met de eerbied die de natuur kan oproepen.

Het goddelijke wordt daarmee niet uitsluitend gezocht in een afgezonderde heilige ruimte. Ook het menselijke innerlijk en de ervaring van de wereld krijgen betekenis. [Seneca, Brieven aan Lucilius, brief 41, §1–5](#)

Dat vraagt om voorzichtigheid in de uitleg.

Uit de gedachte van goddelijke aanwezigheid volgt niet dat iedere ingeving betrouwbaar is of iedere persoonlijke wens een hogere bestemming uitdrukt.

We kunnen ons vergissen. We kunnen een verlangen achteraf van een verheven verklaring voorzien.

Juist daarom blijft onderzoek nodig.

Wat begrijp ik werkelijk?

Welke gronden heb ik voor mijn oordeel?

Hoe werkt mijn overtuiging door in mijn handelen tegenover anderen?

Redelijkheid is geen persoonlijke onfeilbaarheid

Wanneer menselijke rede met een grotere orde verbonden wordt, kan dat een gevoel van waardigheid geven.

Ons vermogen om te denken en te kiezen krijgt betekenis binnen het geheel.

Maar het kan ook tot overschatting leiden.

Ik kan mijn eigen overtuiging verwarren met de redelijke orde zelf. Een beroep op natuur of God kan dan gaan dienen om verdere vragen af te sluiten.

Een filosofische toepassing vraagt het tegenovergestelde: bereidheid tot verantwoording.

Welke stap in mijn redenering kan worden onderzocht?

Wat zou mij reden geven mijn mening te herzien?

Kan ik mijn keuze ook uitleggen zonder uitsluitend te verwijzen naar een innerlijke zekerheid?

Een overtuiging wordt niet beter onderbouwd doordat zij in godsdienstige of filosofische taal wordt uitgesproken.

Voorzienigheid en persoonlijk voordeel

Wanneer de kosmos redelijk wordt bestuurd, ligt de gedachte aan voorzienigheid dichtbij.

Voorzienigheid betreft hier de ordening en besturing van het geheel.

Maar wat betekent dat voor een afzonderlijk mens?

Het zou te eenvoudig zijn om te verwachten dat de wereld onze plannen ondersteunt of goed gedrag onmiddellijk met gunstige omstandigheden belooft.

Marcus Aurelius verbindt vertrouwen in voorzienigheid met aandacht voor rechtvaardig handelen in het heden. Zijn eigen taak blijft daarbij centraal staan. [Marcus Aurelius, Meditaties, XII.1](#)

Voor ons roept dit een bruikbaar onderscheid op.

Ik kan hopen dat iets goed afloopt.

Ik kan ook onderzoeken hoe ik verantwoord handel wanneer ik die afloop niet kan garanderen.

Dat onderscheid bewijst geen voorzienigheid. Het helpt wel om te begrijpen hoe vertrouwen en verantwoordelijkheid samen kunnen worden gedacht.

Het probleem van lijden

De moeilijkste vraag blijft:

Hoe kan een redelijke en goddelijke orde samengaan met ziekte, geweld en verlies?

Een beroep op het geheel kan daarop niet zonder meer een bevredigend antwoord geven.

Dat wij niet alle verbanden begrijpen, bewijst niet dat iedere gebeurtenis een goede bedoeling heeft. Evenmin geeft het ons kennis van de betekenis die andermans lijden zou hebben.

Hier moeten we verschillende uitspraken onderscheiden.

Een gebeurtenis heeft oorzaken.

Een gebeurtenis maakt deel uit van een groter verband.

Dat grotere verband is redelijk en voorzienig geordend.

De eerste twee uitspraken leveren op zichzelf nog geen bewijs voor de derde.

Wie de stoïcijnse opvatting wil onderschrijven, moet ook deze stap onderzoeken.

Wie haar niet overtuigend vindt, kan dat erkennen zonder de rest van de filosofie buiten beschouwing te laten.

De spanning verdient een plaats in een eerlijk gesprek over de Stoa.

Aanvaarding kan samengaan met zorg

Een wereldbeeld krijgt ook betekenis in de manier waarop we reageren op wat er gebeurt.

Wanneer iemand lijdt, kan een verklaring over de kosmos weinig behulpzaam zijn. Misschien zijn aanwezigheid, praktische hulp of zorgvuldig luisteren op dat moment belangrijker.

Een overtuiging over samenhang kan ons juist aanzetten tot betrokkenheid.

We behoren zelf tot de situatie waarin handelen mogelijk is.

Een wond verzorgen, een conflict begrenzen of onrecht tegengaan zijn eveneens handelingen binnen de natuur.

Daarom hoeft het erkennen van de werkelijkheid geen reden te zijn om passief te blijven.

We kunnen onderscheid maken tussen wat gebeurd is en wat nu nog mogelijk is.

Dat maakt ruimte voor zowel begrenzing als verantwoordelijkheid.

Kan ik de Stoa gebruiken zonder haar godsbeeld te delen?

Een hedendaagse lezer kan verschillende verhoudingen tot dit wereldbeeld hebben.

Misschien herken je een goddelijke orde in de natuur.

Misschien blijf je daarover onzeker.

Misschien vind je de praktische ethiek waardevol, terwijl je de stoïcijnse theologie afwijst.

Dat zijn verschillende posities. Het helpt om ze duidelijk te benoemen.

Wie het oude godsbeeld weglaat, maakt een keuze in de omgang met de traditie. Dat kan filosofisch vruchtbaar zijn, maar vraagt nieuwe uitleg.

Waarop berust dan de betekenis van menselijkheid en rechtvaardigheid?

Welke argumenten ondersteunen het goede leven?

De klassieke onderbouwing begrijpen en een eigen positie ontwikkelen zijn beide waardevolle vormen van onderzoek. Ze hoeven niet met elkaar te worden verward.

Natuurwetten zijn geen automatische vervanging voor God

Het lijkt soms eenvoudig om God of logos te vervangen door natuurwetten.

Maar daarmee verandert de betekenis.

Een natuurwet beschrijft samenhangen binnen een wetenschappelijk model. Daaruit volgt niet vanzelf een bedoeling, morele waarde of voorzienige besturing.

De klassieke Stoïcijnen schrijven méér aan de kosmos toe dan alleen regelmatigheid.

Daarom vraagt een moderne herinterpretatie om duidelijke taal.

Wat behouden we?

Wat laten we los?

Welke nieuwe argumenten hebben we nodig?

Zo voorkomen we dat een hedendaagse uitleg als de ongewijzigde antieke leer wordt gepresenteerd.

Een filosofische oefening

Onderzoek drie woorden: God, logos en natuur.

1. Beschrijf je eerste associatie

Wat betekent ieder woord voor jou?

Denk aan beelden, verwachtingen en eventuele weerstand.

2. Vergelijk met de klassieke opvatting

Waarin verschilt jouw voorstelling van wat de Stoïcijnen ermee bedoelen?

Welke betekenis heb je misschien te snel overgenomen?

3. Onderscheid ervaring en overtuiging

Heb je weleens samenhang, eerbied of diepe verbondenheid ervaren?

Welke uitleg gaf je daaraan?

Wat kun je op grond van die ervaring wel zeggen, en wat blijft open?

4. Benoem een moeilijke vraag

Denk bijvoorbeeld aan lijden, vrijheid of het bestaan van voorzienigheid.

Waarom is juist die vraag belangrijk voor jouw positie?

5. Onderzoek de gevolgen voor je handelen

Wat vraagt jouw overtuiging van je omgang met anderen?

Maakt zij je zorgvuldiger, ontvankelijker en verantwoordelijker?

Waar bestaat het gevaar dat zij onderzoek vervangt?

Deze oefening bewijst of weerlegt geen godsbeeld. Zij helpt om je eigen positie helderder te formuleren.

Een dagelijkse oefening

Kies een gebeurtenis waarbij je dacht:

Dit moest zo zijn.

Of juist:

Dit had nooit mogen gebeuren.

Vraag vervolgens:

Wat weet ik over de oorzaken?

Welke betekenis voeg ik toe?

Welke overtuiging spreekt daarin mee?

Wat kan ik nu zorgvuldig doen?

Zo verbind je een grote levensbeschouwelijke vraag met een concrete situatie.

In het kort

Binnen de klassieke Stoa worden God, logos en natuur nauw met elkaar verbonden.

God verwijst naar de goddelijke werkzaamheid en besturing, logos naar redelijke ordening en natuur naar het geheel in zijn ontwikkeling.

De begrippen zijn verwant, maar verdienen uitleg in hun eigen context.

Dit wereldbeeld roept ook moeilijke vragen op over voorzienigheid, vrijheid en lijden. Een zorgvuldige benadering houdt onderscheid tussen historische leer, persoonlijke overtuiging en moderne toepassing.

Een vraag om te bewaren is:

Welke overtuiging over de orde van de werkelijkheid ligt onder mijn vertrouwen, mijn verwachtingen en mijn handelen?

Primaire bronnen

Diogenes Laërtius — *Leven en leer van beroemde filosofen*, VII.134–135 en VII.147

Over het actieve beginsel als God en rede, en over de verschillende namen en werkzaamheid van het goddelijke. Diogenes is een latere bron voor de oudere stoïcijnse leer. [Lees de betreffende afdeling van boek VII.](#)

Cleanthes — *Hymne aan Zeus*

Over goddelijke ordening, de gemeenschappelijke logos en het verlangen naar inzicht. [Lees de hymne in vertaling.](#)

Seneca — *Brieven aan Lucilius*, brief 41, §1–5

Over goddelijke nabijheid, morele ontwikkeling en eerbied voor de natuur. [Lees brief 41.](#)

Marcus Aurelius — *Meditaties*, XII.1

Over vertrouwen in voorzienigheid en rechtvaardig handelen in het heden. [Lees boek XII.](#)

De voorbeelden en oefeningen zijn moderne toepassingen. Het artikel stelt de klassieke godsopvatting niet gelijk aan hedendaagse natuurwetenschap of één moderne religieuze overtuiging.

Verder lezen binnen De Weg van de Stoa

De metafysica van de Stoa

Over fundamentele ideeën over de werkelijkheid.

De stoïcijnse kosmos

Over de wereld als levend en samenhangend geheel.

Logos — Rede en kosmische orde

Over het redelijke en ordenende beginsel.

Physis — Natuur

Over orde, groei en ontwikkeling.

Pneuma — Levensadem

Over de lichamelijke verklaring van structuur en samenhang.

Voorzienigheid

Over de redelijke ordening en besturing van de kosmos.

Noodlot en menselijke vrijheid

Over verantwoordelijkheid binnen een causale wereld.